

М. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ*

Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу

Rezümé Az írás osztályozza az országokat nagyságuk és a területük alakja szerint. A szerző típusokba sorolja Földünk államait a politikai rendszerük területi struktúrája alapján. Feltárja az államok gazdasági fejlettségük alapján való típusokba sorolásának politikai földrajzi jelentőségét. Elemzi az országok különféle csoportjainak a földrajzi elterjedését.

Резюме Зроблено класифікацію держав за розмірами та конфігурацією території. Виділено типи держав за територіальною структурою політичної системи. Розкрито політико-географічне значення типології держав за рівнем економічного розвитку. Проаналізовано поширення різних типів держав за регіонами світу.

Місце різних держав на карті світу, співвідношення їхніх потенціалів наочно розкривають різні моделі типізації і класифікації держав. У науковій і навчальній суспільно-географічній літературі цій проблемі приділяється досить значна увага. Зокрема, з економіко-географічних позицій питання типології держав досить детально проаналізували українські географи М. М. Книш¹ та І. І. Ровенчак². Є і спроби типології держав в політико-географічному контексті³. Але все ж помітною є недостатність публікацій, де при типізації держав було б комплексно враховано різні структурно-територіальні параметри та обґрунтовано їхнє політико-географічне значення.

Отже, в політико-географічному аналізі типізація держав здійснюється насамперед з урахуванням таких структурно-територіальних параметрів як розміри, склад, конфігурація та географічне положення території, форма державного устрою, етногеографічна структура, територіальна організація релігійно-конфесійної сфери. Однак, й інші моделі типології, які безпосередньо не спираються на відмінності територіальних вимірів, наприклад, поділ держав за формою правління, рівнем економічного розвитку, також мають політико-географічне значення, але в контексті особливостей розміщення цих типів держав на політичній карті.

Першорядне значення в політико-географічному аналізі має класифікація держав за розмірами (площею, кількістю населення), яка здійснюється з урахуванням абсолютних значень та ліній найбільшого розриву в ряду зростання чи спадання цих показників за державами світу. За площею території, яка була і завжди буде чинником геополітичного впливу і базовим природно-географічним ресурсом, виділяються *надвеликі* держави (понад 3 млн. км²), *дуже великі* держави (від 1 млн. км² до 3 млн. км²), *великі* (від 500 тис. км² до

* Доктор географічних наук, професор Кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка, завідувач Кафедри географії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

¹ Книш М. М. Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 264 с.

² Ровенчак І. І. Типологія країн світу. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 1997. – 24 с.

³ Політична географія і геополітика // За ред. Б. П. Яценка. К.: Либідь, 2007. – 255 с.

1 млн км²), *середні* (від 200 тис. до 500 тис. км²), *малі* (від 20 тис. км² до 200 тис. км²), *дуже малі* (від 1 тис. км² до 20 тис. км²), *мікродержави* (менше 1 тис. км²). Найбільша питома вага у загальній площі суходолу належить надвеликим державам (Росія, Канада, Китай, США, Бразилія, Австралія, Індія), які займають площу 65,43 км (43,9% усього суходолу). У Північній Америці їхня частка становить аж 80%, а у Євразії – 54,7%. Немає надвеликих держав лише в Африці. Значно більшою у світі є кількість дуже великих держав (Аргентина, Казахстан, Судан, Алжир, Конго (Кіншаса), Саудівська Аравія, Мексика, Індонезія, Лівія, Іран, Монголія, Ангола, Ефіопія, Мавританія, Малі, Чад, ПАР, Нігер, Перу, Колумбія, Болівія, Єгипет), серед яких найбільше африканських (12 з 22). Водночас найбільше (65) у світі є малих держав (від 20 до 200 тис. осіб), частка яких у загальній площі суходолу є порівняно незначною. Групу мікродержав (усього 25) формують насамперед острівні країни (найбільше басейну Карибського моря (Антигуа і Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вісент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія) та Океанії (Кірибати, Маршаллові Острови, Федеративні Штати Мікронезії, Науру, Тонга, Туvalu), а також Індійського океану (Мальдіви, Сейшельські Острови) та Перської затоки (Бахрейн). До мікродержав належать і деякі територіально-політичні утворення Європи, які сформувалися в часи середньовічної роздробленості і зберегли до сьогодні державний статус (Андорра, Сан-Марино, Ліхтенштейн). Поширення різних за площею держав за великими історико-географічними регіонами на карті світу є дуже нерівномірним. Зокрема, особливо великі контрасти у площі держав характерні для Азії та Америки.

Групування держав за кількістю населення лише частково співвідноситься з групуванням за площею, що пов'язано з помітною нерівномірністю розміщення населення за регіонами світу. Отже, за кількістю населення також доцільно виділяти *надвеликі* держави (дві держави-гіганти (Індія та Китай (понад 1 млрд осіб), та дві держави США й Індонезія людністю від 230 до 300 млн осіб), *дуже великі* держави (100 – 200 млн. осіб: 7 держав (Бразилія, Пакистан, Росія, Бангладеш, Нігерія, Японія, Мексика), *великі* держави (50 – 100 млн осіб: 12 держав (Великобританія, Італія, Німеччина, Франція, В'єтнам, Іран, Тайланд, Туреччина, Філіппіни, Ефіопія, Єгипет, Конго (Кіншаса), *середні* держави (20 – 50 млн осіб: 24 держави), *малі* (2 – 20 млн осіб: 91 держава), *дуже малі* (300 тис. – 2 млн. осіб: 30 держав), *мікродержави* (менше 300 тис. осіб: 24 держави).

Взаєморозміщення надвеликих, дуже великих і великих держав є одним з істотних орієнтирів у виділенні наявних та потенційних регіональних та міжрегіональних держав-лідерів, а також, за сприятливих умов, у прогнозуванні появи потужних регіональних об'єднань суміжних держав, особливо у випадку, коли значний демографічний потенціал поєднується територіальним і природоресурсним. У цьому контексті, наприклад, очевидним стане у перспективі зростання ролі держав Південної Америки та Південно-Східної Азії.

За конфігурацією території, враховуючи геометричні параметри і абстрагуючись від реальної суспільно-географічної пов'язаності, виділяються *компактні* держави (Іспанія, Польща, Румунія, Франція та ін.), територія яких наближається до форми круга. Така конфігурація є найбільш сприятливою в організації взаємин центр-регіони, у формуванні комунікаційних систем,

особливо у поєднанні з вдалим розташуванням головного міста держави. *Переважно компактний* характер деяких держав, а до них належить й Україна, порушує витягнутість в одному напрямі або наявність кількох ареалів, які вклинюються в територію інших держав. Окрему групу складають *держави з витягнутою формою* (Італія, Норвегія, Лаос, Чилі, В'єтнам та ін.). Формування державних територій *із складною конфігурацією* є результатом як географічних (географія островів, великих рік, гірських хребтів, етнопонаціональних ареалів), так і різних суб'єктивних чинників, зокрема, волюнтаристських підходів у встановленні кордонів. Особливим варіантом ускладнення конфігурації державної території є наявність *анклавів* – частин державної території, які по суходолу відокремлені від ядра державної території і часто з усіх боків оточені територією інших держав (Калінінградська область в Росії, Нахичеванська Автономна Республіка в Азербайджані та ін.). Держави, компактність яких порушують різні конфігураційні чинники, змушені докладати додаткових зусиль для налагодження комунікаційних, соціально-економічних та політичних зв'язків.

За такими важливими в політичній географії складовими географічного положення, як розміщення щодо континентів і океанів, а також з урахуванням складу території виділяють *внутрішньоконтинентальні* держави, які не мають безпосередньо виходу до моря (Афганістан, Австрія, Білорусь, Словаччина, Угорщина, Чехія, Швейцарія та ін.), *приморські* держави (Аргентина, Болгарія, Бразилія, Грузія, Греція, Польща, Росія, Україна та багато ін.) та держави, *розташовані на островах і архіпелагах* (Великобританія, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Японія та ін.). Відсутність виходу до моря у минулому була переважно негативним чинником соціально-політичного розвитку, а боротьба за контроль над морськими шляхами була в центрі геополітики сили. Лише у випадку небезпеки вторгнення з моря континентальні держави виглядали більш захищеними. В сучасних умовах модернізація наземного та повітряного транспорту значною мірою вирівнює вихідні передумови приморських і континентальних держав, хоча деякі переваги приморського положення, особливо щодо постачання енергоносіїв, залишаються відчутними.

Істотні типологічні риси держав відображають їхні особливості щодо характеру та територіальної структури державної влади. У цьому контексті особливе політико-географічне значення мають відмінності держав за формою державного устрою, а з урахуванням розміщення – і відмінності політичного режиму та форми правління. Отже, залежно від історично-генетичного типу держав, характеру взаємовідносин центральної влади і територіальних підрозділів історично сформувалися і функціонують на сьогодні *дві основні форми державно-територіального устрою* – *федеративна та унітарна*. У минулому існували і *конфедеративні* державні утворення, суб'єкти яких мали широкі повноваження, зокрема, в галузі міжнародних відносин. І хоча конфедеративні держави з часом або розпались, або трансформувались у федерації (як, зокрема, Швейцарська Конфедерація), в перспективі такі державно-політичні утворення знову можуть появитися. *Федерація як форма державно-територіального устрою характеризується складною двоступеневою структурою, верхню ланку якої становлять автономні державно-політичні утворення, що через конституційний договір творять союзню*

(федеративну) державу, нижню – адміністративно-територіальні одиниці різної ієрархії. Поряд з такими чинниками, як розміри і конфігурація країни, історія формування держави і державної території, одним з основних чинників формування федеративних держав є поліетнічний склад населення, насамперед наявність значних за розмірами ареалів компактного розселення автохтонних етнічних спільнот, які згідно з правом на політичне самовизначення прагнуть стати суб'єктом державно-політичних відносин. На початок 2008 року у світі налічувалось 23 федеративні держави, трохи більше десятої частини від усіх незалежних країн світу, а 9 з них – це *федеративні держави, організовані за етнонаціональним принципом* (чи з частковим його урахуванням), і є поєднанням кількох етнополітичних центрів і відповідних регіонів. Тобто в основі суб'єктів етнонаціональних федерацій, які мають широку автономію, лежать райони розселення етнонаціональних спільнот чи груп, що дає змогу забезпечити їхні державно-політичні прагнення. У федераціях, організованих за т. зв. *територіальним принципом*, політичні одиниці виділяються або з урахуванням історичних територіально-політичних традицій, або з огляду на природно-географічні реалії (*острівні федерації*). Іншим державам, наприклад, Австрії, федеративний договір було нав'язано з певних міркувань ззовні. Деякі з федеративних держав, організованих за територіальним принципом, еволюціонують до унітаризму, наприклад, федеративні держави Латинської Америки, залишаючись федеративними лише умовно. А загалом розвиток подій в кінці ХХ ст. ще раз підтвердив, що *федерація як особлива форма правового компромісу в історичних політичних процесах не відзначається стабільністю*.

Якщо у федераціях уся державна територія є комплексом політичних утворень з власними законодавчими структурами, то в унітарних державах основним територіальним підрозділом є адміністративні одиниці, які не виступають державно-політичними суб'єктами. Водночас наявність однієї чи кількох автономій, якщо вони не охоплюють усієї території і не творять спільних (союзних) органів, загалом не порушує унітарного типу держав, а є лише виявом територіально-політичної децентралізації. До такого типу держав належить і Україна. Деякі фахівці в галузі права, зокрема Ж. Зіллер, виділяють *третю, перехідну форму державного устрою – так звані обласні держави*, зараховуючи до них Іспанію та Італію⁴.

На відміну від територіально-політичного устрою, системи адміністративно-територіального устрою різних держав не виділяються якимись характерними типологічними рисами, а лише відрізняються за кількістю ієрархічних ступенів, пропорційністю адміністративних одиниць, розподілом повноважень за різними рівнями, а також особливостями розміщення та впливу політико-адміністративних центрів і меж, співвідношенням центральних і місцевих бюджетів, кількістю і складом адміністративного персоналу.

Різнібічні взаємини держав, зокрема, в контексті встановлення партнерсько-союзницьких зв'язків, геополітичних орієнтацій і контактів, помітно залежать від *політичного режиму*, який визначається характером формування, поділу і функціонування владних структур, їхніми взаєминами із суспільством, рівнем особистих свобод та прав громадян, наявністю та роллю

⁴ Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: Перекл. з франц. К., 1996. С. 73, 74

політичних партій і громадських організацій. Попри велику різноманітність окремих варіантів, все ж можна виділити такі основні типи політичних режимів: *демократичний, авторитарний, тоталітарний* (комуністичний, фашистський, військової диктатури, апартеїду, ісламського фундаменталізму). Розподіл держав на карті світу за характером політичного режиму виявляє характерні тренди: а) поступове зростання кількості держав з демократичним політичним режимом, ядром яких є європейські держави, мінімалізація кількості жорстко-тоталітарних комуністичних режимів (Північна Корея, Куба) і деяка трансформація інших комуністичних держав (Китай, В'єтнам); б) формування низки авторитарних режимів на пострадянському просторі, особливо в азійській частині; в) збереження традицій авторитаризму в Африці, Азії і частково в Латинській Америці; г) зростання небезпеки формування авторитарних і тоталітарних політичних режимів на основі ісламського фундаменталізму.

Враховуючи те, хто в державі є джерелом влади, у який спосіб здійснюється набуття і передача верховної влади, виділяють дві *форми правління* – *республіканську*, яка забезпечує виборність вищих органів влади, і *монархічну*, яка передбачає успадкування верховної влади суверена (імператора, короля, еміра та ін.). (Не можна серйозно сприймати факт проголошення авторитарним режимом Лівії нібито нової форми правління – джамахірії). Залежно від повноважень суверена в законодавчій сфері монархії бувають *абсолютні* і *конституційні*. А з огляду на співвідношення повноважень президента та парламенту розрізняють *президентські, президентсько-парламентські, парламентсько-президентські* і *парламентські республіки*. Типологічні відмінності держав за формою правління мають порівняно менше політико-географічне значення, хоча їхнє відображення на політичній карті світу також розкриває певну історично-географічну зумовленість. Зокрема, з огляду на історію формування всі держави материкової частини Південної Америки (не враховуючи малих острівних) є республіками. Лише три монархії (Лесото, Марокко, Свазіленд) є на африканському континенті. Усі абсолютні монархії (Бруней, Катар, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія) зосереджені в Азії. Політико-географічні чинники відіграють певну роль і у виборі підтипів республіканської форми правління. Так, серед більших за розмірами республік переважають президентські і президентсько-парламентські моделі правління, серед менших – парламентські і парламентсько-президентські. (Німеччині та Італії, які в цьому аспекті становлять виняток, парламентська модель була нав'язана за результатами Другої світової війни). У цьому контексті саме президентсько-парламентська модель республіки найбільше відповідає і параметрам України, і потребам подолання різноманітних зовнішніх і внутрішніх викликів.

Враховуючи велике політико-географічне значення етнонаціонального чинника важливо здійснити *етногеографічну* типологію держав світу, враховуючи не лише співвідношення кількості населення етнонаціональних спільнот і груп, але й співвідношення їхніх ареалів розселення (етнічних територій, районів компактного розселення етнонаціональних меншин). Оскільки в різних схемах поділу держав за етнонаціональним складом методологічно непросто оцінити рівень поліетнічності, то в цьому контексті доцільно взяти

за основу етногеографічні критерії. А з етногеографічного погляду *поліетнічність держави (як складний і своєрідний феномен розвитку територіально-етнополітичних взаємин)* визначається не самим фактом наявності представників різних етнічних спільнот, а множинністю ареалів корінних етнічних територій. Свої особливості має і *поліетнічність переселенського типу*, зумовлена визначальним впливом історичних міграцій на процеси заселення (країни Америки, Австралія, Нова Зеландія).

Отже, беручи за основу типологічні відмінності етногеографічної структури держав, урахуовуючи загальні кількісні співвідношення етнонаціональних спільнот і груп та історичні етногеографічні передумови, можна виділити такі основні типи держав за особливостями етнонаціональної структури населення: 1) *моноетнічні держави, в основі яких є етнічна територія одного етносу за незначної частки (до 10%) етнічних меншин і малих корінних народів* (Ісландія, Ірландія, Португалія, Норвегія, Швеція, Угорщина та ін.); 2) *переважно моноетнічні держави, понад 80% території яких – ареал розселення одного етносу за наявності порівняно невеликих ареалів компактного розселення етнічних меншин та малих корінних народів; частка державоформуючого етносу в абсолютній кількості населення – понад 65%, а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер* (Білорусь, Молдова, Румунія, Словаччина, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція та ін.); 3) *держави з наявністю двох домінуючих етнічних ареалів і порівняно незначною часткою (до 10%) етнічних меншин – здебільшого двоетнічні держави* (Бельгія, Кіпр та деякі ін.); 4) *поліетнічні держави з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів при кількісному переважанні (понад 65%) одного з них* (Велика Британія, Іспанія, Китай, Росія та ін.); 5) *поліетнічні держави з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів за відсутності домінуючого (більше 65%) переважання одного з них* (Індія, Індонезія, Пакистан, Нігерія та ін.); 6) *поліетнічні держави колонізаційного (переселенського) типу із расово змішаним населенням і порівняно великою часткою аборигенів* (Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Мексика, Перу та ін.); 7) *поліетнічні держави колонізаційного типу із расово змішаним населенням і порівняно невеликою часткою аборигенів (до 10%)* (Австралія, Аргентина, США, Канада, Нова Зеландія та ін.).

Запропонована модель загалом виключає варіанти неоднозначної типологізації держав. Лише деякі застереження необхідно зробити щодо держав переселенського типу. Це стосується передусім Канади, яку за характером заселення слід віднести до поліетнічних держав цього типу з невеликою часткою аборигенів. Але на відміну від більшості інших подібних держав, об'єднаних (попри плюралізм попередніх культурних впливів) переважно однією мовно-культурною традицією, Канада виділяється наявністю двох культурних ядер – англомовного і франкомовного. Так само окремі варіанти характерні для поліетнічних держав колонізаційного типу з великою часткою аборигенного населення. У деяких з них, поряд з процесами міжетнічної міксації і формування націй на основі єдиної державності, громадянства і культурних традицій колишньої метрополії, спостерігається і консолідація корінних народностей, зокрема, народності кечуа. З огляду на це, такі держави, як Перу, Еквадор, Болівія, набувають двоетнонаціонального вигляду, який формує, з

одного боку, єдина перуанська, болівійська і еквадорська нації та, з другого боку, – народність кечуа.

Розподіл різних етногеографічних типів держав на карті світу є нерівномірним. Зокрема, в Європі, як давньоосвоєному регіоні з високим ступенем сформованості та самосвідомості етнонаціональних спільнот, давніми традиціями етнодержавотворення, особливо помітним є переважання держав першого і другого типів. Азія відзначається більшою етногеографічною строкатістю: поряд з давньосформованими народами з високим ступенем національної самосвідомості залишається і багато етнічних спільнот на племінному рівні. Це зумовило і більшу контрастність етногеографічних типів держав, хоча моноетнічні і переважно моноетнічні держави становлять більше половини від загальної кількості. Як уже зазначалося, значна частка населення Африки (за винятком північної частини) та Океанії представлена невеликими етносами, у т. ч. і на племінному рівні. Ця обставина, а також історія формування держав (при деколонізації не враховувались етнічні межі) зумовили їхній переважно поліетнічний характер. Водночас держави Америки за своїми етногенетичними підставами належать до поліетнічних держав колонізаційного типу, відрізняючись лише співвідношенням расовоетнічних типів.

Що ж до *етнополітичної структури* держав, то вона формується не лише етнонаціональним складом населення, а насамперед органічною і генетичною єдністю етнонаціональних і політичних компонентів, яка й творить етнополітичну систему. Типологічні особливості етнополітичних систем сучасних держав світу визначаються багатьма етногеографічними та історично-політичними чинниками (кількісним співвідношенням і розміщенням етнонаціональних спільнот, їхніми культурно-цивілізаційними відношеннями, історичними передумовами формування державності, функціонуванням державних та офіційних регіональних мов, територіальною організацією державної влади, наявністю етнонаціональних автономій та ін.). Якщо враховувати важливу структуроформуючу роль простору у етнополітичних процесах, то в *обґрунтуванні типу етнополітичної системи держави пріоритетне значення має виявлення наявності, розміщення та ієрархічної пов'язаності різних форм територіально-етнополітичного самовизначення* (національні держави, федеральні землі, виокремлені за етнонаціональною ознакою, етнонаціональні автономії). Очевидно, що на сьогодні *більшість моноетнічних держав функціонують як національні держави з єдиним етнополітичним центром*, що виявляється в їхній мовно-культурній інтеграції та в усіх інших сферах життя. Територіальну етнополітичну організацію інших національних держав може ускладнювати наявність *етнонаціонально-територіальних автономій*, які незалежно від свого статусу, окреслюють окремий, але тісно пов'язаний з ядром держави, простір етнокультурного й етнополітичного життя. Особливий етнополітичний тип становлять *федеративні держави, організовані за етнонаціональним чи етнонаціонально-територіальним принципом*, які є поєднанням кількох етнополітичних центрів і відповідних територіальних одиниць. Водночас необхідно підкреслити, що моноетнічні федеративні держави, організовані за територіальним принципом (Німеччина, Австрія), будучи лише у правовому аспекті комплексом кількох політичних утворень, в етнополітичному й етнокультурному аспектах функціонують як національно-моноцентричні держави.

Типологічні особливості етнополітичних систем залежать і від *етногенетичних основ державності*, насамперед від того, чи сучасні держави утворилися шляхом етнонаціонального самовизначення (Болгарія, Греція, Словаччина, Чехія та багато ін.) та етнополітичної інтеграції (Італія, Німеччина), чи внаслідок деколонізації етнічно різнорідних територій (більшість держав Америки та Африки), чи шляхом трансформування середньовічних династичних держав і колишніх імперій (Велика Британія, Іспанія, Португалія, Франція та ін.). Особливі труднощі формування територіальної етнополітичної системи переживають держави, що утворилися після Другої світової війни на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно строкатим складом населення. Тому важливе значення у формуванні територіальних етнополітичних систем держав світу має їхня *приналежність загалом чи належність окремих їхніх частин до різних культурно-цивілізаційних регіонів*, яка часто визначає ступінь сформованості і стабільності територіальних етнополітичних систем.

Отже, на основі послідовної реалізації зазначених методологічних принципів, абстрагуючись водночас від деяких політико-правових засад (форми правління, політичний режим та ін.), нами виділяються такі типи етнополітичних систем держав світу: 1) *національні держави з єдиним етнополітичним центром (уніфікованою територіально-етнополітичною системою)*: Австрія, Єгипет, Ірландія, Ісландія, Греція, Німеччина, Туніс, Угорщина, Японія та ін.; 2) *національні держави з етнонаціонально-територіальними автономіями (децентралізованою територіально-етнополітичною системою)*: Великобританія, Італія, Іспанія, Україна, Фінляндія, Франція та ін.; 3) *федеративні держави, організовані переважно за етнонаціональним чи етнонаціонально-територіальним принципом*: Бельгія, Боснія і Герцоговина, Індія, Пакистан, Канада, Росія, Швейцарія; 4) *держави колонізаційного типу з європейським культурним ядром, що сформувалися як політичні нації*: Аргентина, США, Австралія, Нова Зеландія, Коста Ріка, Чилі; 5) *держави колонізаційного типу із значною часткою аборигенного населення чи населення африканського походження, що формуються як політичні нації*: Болівія, Еквадор, Венесуела, Колумбія, Перу, більшість держав Центральної Америки; 6) *держави з несформованими, але відносно стабільними, територіально-етнополітичними системами* (держави Африки і Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно складним, але етнокультурно спорідненим складом населення, що формуються як політичні нації): Бенін, Мозамбік, Того, Індонезія; 7) *держави з несформованими і нестабільними територіально-етнополітичними системами* (держави Африки і Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно строкатим і культурно різнорідним складом населення): Судан, Конго, Нігерія, Філіппіни та ін.

Ще у недалекому минулому поширеним варіантом етнополітичних взаємин були *держави імперського типу* з домінуючою етнонаціональною спільнотою (іноді з прихованим етнокультурним обличчям) і залежними етнонаціональними країнами чи регіонами, що переважно не мали окремого територіально-політичного статусу. У сучасному світі відчутною є нова хвиля етнополітичної активності. А тому формування територіальних етнополітичних систем, що є складним і тривалим процесом, у багатьох державах ще не завершилось, зумовлюючи і їхню суспільну нестабільність.

З огляду на помітну політизацію у сучасному світі релігійних взаємин важливо виділити і окремі *типи держав за релігійно-конфесійним складом населення та характером взаємин держави і релігійної сфери*, враховуючи поширення насамперед світових релігій, особливості їхнього конфесійного поділу, а також характер взаємовпливу держави та релігійної сфери. Ідентифікація держав за релігійно-конфесійними ознаками ускладнюється посиленням міграційних процесів, поширенням атеїзму та різних нових культів, що поглиблює релігійно-конфесійну мозаїчність багатьох держав. Але все ж в загальних рисах в сучасному світі можна виділити *дво- і полірелігійні держави, держави з переважанням християнства, ісламу, буддизму, національних та місцевих релігій*. Дво- і полірелігійний характер мають, наприклад, такі держави як Боснія і Герцоговина, Кіпр, Малайзія, Шрі Ланка та деякі ін. Серед християнських держав є *переважно католицькі* (більшість держав Латинської Америки, південно-західної Європи, деякі держави Центрально-Східної Європи та інших регіонів), *переважно православні* (більшість держав південно-східної і східної Європи), *переважно протестантські* (більшість держав північної Європи), *дво- і поліконфесійні християнські держави* (Нідерланди, Німеччина, Угорщина, Україна та ін.).

Серед переважно ісламських держав істотно політико-географічне значення, враховуючи складність, а іноді й антагонізм, стосунків, має співвідношення віруючих шіїтів і віруючих сунітів. В цьому контексті велика більшість ісламських держав є *переважно сунітськими*. Це зокрема і такі великі ісламські держави, як Алжир, Афганістан, Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Пакистан, Туреччина, Саудівська Аравія, усі пострадянські держави Центральної Азії (Киргизстан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). *Переважно шіїтськими* ісламськими державами є Азербайджан та Іран. *Дво- і поліконфесійний* ісламський характер мають такі держави, як Бахрейн, Ірак, Ліван, Кувейт.

Переважно буддистськими є держави Східної (Монголія), Південної (Бутан) і Південно-Східної Азії (Камбоджа, Лаос, М'янма, Таїланд). У деяких інших державах цих регіонів буддизм поєднується з конфуціанством і даосизмом. Національні релігії переважають в Індії і Непалі (індуїзм), Ізраїлі (іудаїзм), Японії (синтоїзм).

За характером взаємин держави та релігійної сфери усі християнські держави, не включаючи сюди, звичайно, Ватикан, мають *світський* характер, хоча значення релігії може мати певне законодавче закріплення. Особливо складними є взаємини релігійної і політичної сфер в переважно ісламських державах, лише окремі з яких мають світський характер. Причому *зростання політичного значення релігійного чинника на сьогодні є відчутним у більшості ісламських країн*. Крайнім виявом цього процесу є утвердження або боротьба за утвердження в деяких державах *ісламського фундаменталізму*, що передбачає *повне підпорядкування політичної системи релігійним канонам і релігійним структурам*, виступаючи одним з основних чинників дестабілізації в багатьох регіонах світу.

Враховуючи *наростання політизації економічних взаємин*, актуальними в політико-географічному сенсі є різні моделі економічної типологізації держав чи їхнього групування за деякими кількісними показниками економічного

розвитку. В аналізі співвідношень впливу і залежності важливими є групування держав за *сукупним економічним потенціалом*, в контексті якого виділяються насамперед групи держав за *обсягами валового національного продукту*. Особливо значущою є належність до першої п'ятірки чи першої десятки економічно наймогутніших держав. У сучасних умовах політико-географічне значення має і виділення груп держав-лідерів за запасами і за видобутком енергоносіїв та інших стратегічно важливих ресурсів і продуктів. Складнішими є спроби *інтегральної типологізації держав за рівнем економічного розвитку*, яка передбачає оцінку як деяких кількісних економічних параметрів, зокрема, обсягів валового національного продукту на одну особу, так і якісних (співвідношення різних секторів економіки, рівня галузевої диверсифікації господарства, рівномірності його розвитку за регіонами, ступеня розбудови інфраструктури ринкової економіки, рівня культурно-освітнього розвитку та ін.). Має тут значення і тип економічної системи, який визначається роллю і рівнем впливу держави на економічні процеси, але враховуючи і той факт, що на сьогодні майже всі держави світу або перейшли, або різною мірою намагаються здійснити перехід на ринкові засади. А тому недоцільно виділяти як окремий тип т. зв. держави з перехідною економікою, чи з плановою економікою. Це стосується й оцінок розмірів держав і їхнього валового національного продукту, які є важливими в характеристиці сукупного економічного потенціалу, але не мають першорядного значення в оцінках рівня економічного розвитку. Отже, уникаючи надмірного ускладнення і деталізації, за рівнем економічного розвитку можна виділити такі типи держав: 1) *високорозвинуті держави з розгалуженою структурою господарства* (найбільші економічні гіганти: США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія), розвинуті країни „переселенського типу” (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Ізраїль), малі держави Західної і Північної Європи); 2) *розвинуті та вище середньорозвинуті держави з високим рівнем розвитку кількох галузей* (деякі постсоціалістичні держави Центрально-Східної Європи (Словенія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина, держави Балтії), деякі держави Південної Європи (Греція, Кіпр, Мальта, Португалія) та Південно-Західної Азії (Туреччина), нові індустріальні країни Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Уругвай, Чилі) та Східної і Південно-Східної Азії (Республіка Корея, Сінгапур, Малайзія, Тайвань), а також Південно-Африканська Республіка); 3) *держави з середнім та нижче середнім рівнем розвитку господарства, достатньо розгалуженою його структурою, але помітними галузевими і територіальними диспропорціями* (більшість з пострадянських (Білорусь, Росія, Україна, Казахстан) та деякі європейські постсоціалістичні держави (Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія), а також низка держав Азії (Індія, Китай, Філіппіни), Латинської Америки (Венесуела), Африки (Єгипет, Туніс); 4) *держави з високими доходами на одну особу, але спрощеною структурою господарства* (малі держави-експортери нафти (Бахрейн, Бруней, Кувейт, ОАЕ та деякі ін.); деякі малі острівні держави з високим рівнем розвитку рекреації й банківсько-посередницьких послуг (Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Маврикій, Сейшели, Тринідад і Тобаго та деякі ін.); 5) *держави з нижче середнім рівнем розвитку економіки, основу якої складає сільське господарство, переробна та гірничодобувна промисловість* (Албанія, Молдова, В'єтнам, Куба, Гана, Кенія,

Сенегал, Конго (Браззавіль), Того та ін.); 6) *слаборозвинуті аграрні держави світу* (Мозамбик, Судан, Нігер, Чад, Непал, Мянма, Лаос, Бангладеш та деякі ін.); 7) *найбідніші держави світу* (Сьєрра-Леоне, Танзанія, Ефіопія, Сомалі, Камбоджа, Руанда, Бурунді, Еритрея, Мадагаскар та деякі ін.).

І хоча ідентифікація усіх держав світу щодо приналежності до означених типів економічного розвитку є непростою і передбачає неоднозначні варіанти, особливо з урахуванням економічної динаміки, все ж очевидно є велика нерівномірність розподілу типологічно різних держав на карті світу, адже територією поширення високорозвинутих і розвинутих країн є Європа, Північна Америка і Австралія, а слаборозвинутих – більша частина Африки, значні простори Азії, Центральної Америки. Така ситуація свідчить про *поляризацію в рівнях економічного розвитку*, яка є чинником і негативних соціально-демографічних (міграційних) процесів, адже саме на високорозвинуті держави світу припадає понад 70% ВВП. Прояви економічної поляризації є також і чинником політичної нестабільності в окремих міжнародних регіонах та загалом глобального міжрегіонального геополітичного напруження.

За більшістю якісних і кількісних характеристик господарства Україна належить поки що до держав з нижче середнім рівнем розвитку господарства, суперечливо поєднуючи окремі риси розвинутих держав (досить розгалужена промисловість, наявність таких наукомістких виробництв, як ракетно-космічна індустрія, літакобудування, суднобудування та деякі інші) з характерними особливостями держав з нижче середніми рівнями розвитку господарства і навіть слаборозвинутих країн (структурні і територіальні диспропорції, високий рівень зношеності основних фондів і низька частка новітніх технологій у більшості галузей, від'ємне сальдо торгівлі та ін.). Але за більшістю об'єктивних передумов, хоч би частково розв'язавши проблему залежності від імпорту енергоносіїв шляхом енергозбереження та нарощування власного видобутку нафти і газу та добившись політичної стабільності, Україна уже найближчим часом зможе увійти в групу середньо розвинутих.

У розумінні чинників і вектора політико-географічного розвитку на рівні держави важливо виділяти країни *із регіонально-зрівноваженою економічною системою* (більшість розвинутих, насамперед невеликих, держав), у яких відсутні величезні контрасти в рівнях економічного розвитку за регіонами, і *держави з регіонально поляризованою економічною системою* (Італія, Росія, Бразилія, Мексика, Казахстан, Китай, Туреччина та ін.), де яскраво виражений поділ на економічну периферію і порівняно розвинуті регіони створює або може створити проблеми територіально-політичної цілісності. У цьому контексті прояви нерівномірності економічного розвитку України хоча і є помітними, але не мають *регіонально поляризованого характеру*, вимагаючи лише посилення ефективності заходів щодо вирівнювання рівнів економічного розвитку.

2009. 12. 16.

Író-olvasó találkozó. Vendég Kányádi Sándor költő, gyermekíró. Megemlékezés Benedek Elekről, „a nagy mesemondó”-ról születésének 150. évfordulója alkalmából.